

Kur'an'da Helal Mal Edinim Yolları

M. Sami ÇÖLLÜOĞLU¹

Öz

Kur'an'da insanın yaşamını sürdürebilmesi ve ayakta kalabilmesinin aracı olarak görülen mal, hayatın önemli bir bileşenidir. Mal kelimesi Kur'an'da farklı bağlamlarda kullanılmakla beraber esasen bunların her birinin odak noktası insandır. Çünkü insanın maddi yapısının onu sevk ettiği arzu ve yönelimlerinin en başta gelenlerinden biri mal edinme isteğidir. Kur'an'da bu isteğin karşılanmasında gayri meşru yollar yerilip yasaklanırken meşru yollara çeşitli yönlendirmelerde bulunulmuştur. Kur'an'ın mesajları, insanın fitrî yapısına uygun bir şekilde olup onun hem dünyada hem de ahirette mutlu ve huzurlu olmasına yöneliktir. Dolayısıyla insanlık varlığını sürdürdüğü müddetçe kendisi için yol gösterici olan ilahi düsturlara kulak vererek doğru ve iyi olanı seçme imkanına sahiptir. Ters durumda sadece sahip olma duygusuyla hareket edilerek edinilen şeylerin insanın nihâi anlamda mutlu olmasını ne derecede sağladığı, üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir husus olarak görünmektedir. Bu çalışmada ise helal mal edinim yollarının neler olduğu Kur'an perspektifinden ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Mal, Helal, Edinim.

Çöllüoğlu, M. Sami. (2023). "Kur'an'da Helal Mal Edinim Yolları". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/4 (2023), 679-704.

<https://doi.org/10.32711/tiad.1341041>

Geliş Tarihi	10.08.2023
Kabul Tarihi	21.10.2023
Yayın Tarihi	28.10.2023
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı, Karabük, Türkiye, mscolluoglu@karabuk.edu.tr, ORCID 0000-0001-7189-0854

2023, 7 (4), 679-704 | Research Article

Halal Ways of Property Acquisition in the Qur'an

M. Sami ÇÖLLÜOĞLU²

Abstract

Property, which is seen in the Qur'an as a means of human survival and maintenance, is an important component of life. Although the word "property" is used in different contexts in the Qur'an, the focal point of each of them is the human being. Because one of the most prominent desires and orientations that the material structure of man leads him to is the desire to acquire property. In the Qur'an, while illegitimate ways of fulfilling this desire are condemned and prohibited, various directions are given to legitimate ways. The messages of the Qur'an are in accordance with the human being's nature and aim to make him happy and peaceful both in this world and in the hereafter. Therefore, as long as humanity continues to exist, it has the opportunity to choose the right and good by following the divine maxims that guide it. On the contrary, it seems to be an important issue to be considered to what extent the things acquired by acting only with the sense of possession lead to the ultimate happiness of human beings. In this study, what are the halal ways of acquiring property will be discussed from the perspective of the Qur'an.

Keywords: Exegesis, Qur'an, Property, Halal, Acquisition.

Çöllüoğlu, M. Sami, "Halal Ways of Property Acquisition in the Quran", *Turkey Journal of Theological Studies* 7/4 (2023), 679-704.

<https://doi.org/10.32711/tiad.1341041>

Date of Submission	10.08.2023
Date of Acceptance	21.10.2023
Date of Publication	28.10.2023
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

² Assist Prof. Dr., Karabük University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Tafsir, Karabük, Türkiye, mscolluoglu@karabuk.edu.tr, ORCID 0000-0001-7189-0854

Giriş

İslam öncesi Arap yarımadasında coğrafi ve iklimsel etkenler nedeniyle tarımsal üretim birkaç türde sınırlı kalmış, Yarımada daha çok transit ticaretin merkezi konumunda olmasıyla öne çıkmıştır. Kervanlarla uzak diyarlardan getirilen mallar, başta Mekke şehri olmak üzere belirli zamanlarda kurulan fuarlarda/panayırarda satışa sunulmuş ve daha iç bölgelere dağıtılmıştır. Uzun yıllar boyunca sürdürülen ticari faaliyetler kendi içerisinde bir takım sistem ve düzenlemeleri oluşturmuş; bu oluşumlarda örf, adet ve geleneğin yanında güçlü ve zengin aristokrat kesimin tercihleri belirleyici rol oynamıştır.³

İslam dininin doğuşu ve bu bölgeye hâkim olmaya başlamasından sonra Hz Peygamber tarafından iktisadi ve ticari alanda bir takım düzenlemelere gidilmiştir.⁴ Nitekim Kur'an'da da bu kapsamda insanlardan yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yemeleri ve şeytanın peşine düşmemeleri istenmiştir.⁵ Yine ticaretin meşru sınırlarına işaret etmek üzere iman edenlerin karşılıklı gönül hoşnutluğuna dayanan ticaret dışında birbirlerinin mallarını bâtil (haksız ve haram yollar) ile aralarında (alıp vererek) yememeleri emredilmiştir.⁶ Böylelikle kazancın ve kazanç yollarının öncelikle dini prensiplere, şeriata/hukuka uygun, helal ve temiz olması gerektiği kriteri getirilmiştir.

Varlık sahnesinde yer alışından beri insanoğlu yaşamını sürdürebilmesi için her zaman mala ve mal edinimine ihtiyaç duymuştur. İnsanın biyolojik özellikleri ve psikolojik yapısı itibarıyla toplumda sağlıklı bir fert olarak yer almasında bu ihtiyacın giderilmesi önem arz etmekte olup aksi halde insan, fiziksel ve ruhi bakımdan olumsuz etkilenebilmektedir. Bu noktada din, çerçevesini çizdiği meşruiyet alanı içerisinde nelerin mal olarak kabul edilebileceği ve mülkiyet altına alınabileceğine ilişkin birtakım prensipler ortaya koymuştur. Bunun İslam toplumlarında hayata aktarılabilmesi için bir taraftan Fıkıh ilmiyle mal edinim yollarına dair hükümler belirlenirken Kur'an ayetleri delil olarak alınmış ve dolayısıyla Tefsir ilminden yararlanılmış, diğer taraftan da Tefsir ilminde bu ayetlerin yorumlanmasına Fıkıh ilminin birikimi ışık tutmuştur.

Mal konusunda daha önce çeşitli çalışmalar⁷ yapılmış ancak bu isimlendirme ve içerikle müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Söz konusu çalışmalarda konu, farklı yönleriyle ele alınmış ve alt başlıklarıyla itibarıyla bu çalışmaya oranla daha sınırlı bir şekilde incelenmiştir. Bu çalışmada ise alt başlıklar detaylandırılarak özellikle kavramların anlamsal içeriğine temas edilecektir. Çalışmada mal kavramı hakkında bilgi verildikten sonra ana hatlarıyla Kur'an'da mala bakış ve bu kapsamda zikredilen meşru mal edinim yollarının neler olduğuna Tefsir ilmi penceresinden değinilecektir. Böylece Kur'an ayetlerinde işaret edilen meşru/helal mal edinim yolları toplu şekilde tespit edilerek sunulmaya gayret edilecektir. Çalışmanın hedef ve sınırlarını aşmaması ve ayrıca

³ Zeynep Canan KOÇAK, "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatına ve Hadislere Yansımaları", *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (Güz 2017), 80, 81, 84.

⁴ Koçak, "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in Hayatına ve Hadislere Yansımaları", 82.

⁵ el-Bakara, 2/168.

⁶ en-Nisâ, 4/29.

⁷ Bu konuda daha önce yapılmış çalışmalar için bk. Süleyman b. İbrahim b. el-Husayn, *el-Mâl fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Riyad: Dârü'l-Mi'râc ed-Devliyye), 1995; Nihat Temel, "Kur'an Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan İlişkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2007), 197-216; Şükrü Maden, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Mal ve Evlat Sevdiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009); Bâyy Zekkûb Abdülâlî - Yasir Muhammed Abdurrahman Tarşânî, "Mustalahu'l-mâl fi'l-Kur'ânî'l-Kerim ve vesâ'ilü'l-hifâzi aleyhi fi'ş-şeriati'l-İslâmiyye", *Mecelletü'l-ulûmi'l-İslâmiyye ed-Devliyye* 1/1 (2017), 32-56.

konunun gereği dışında uzamaması düşüncesiyle fihhi hususlara gerekli oldukça işaret edilecektir.

1. Mal Kavramının Lügavî ve İstilahî Anlamı

Mal kavramının anlaşılmasında sözlüklerde verilen anlamların yanısıra literatürde terim olarak nasıl anlaşıldığının bilinmesi de önem arz etmektedir.

Lügavî bakımdan incelendiğinde isim olarak kullanılan “mal/مال” kelimesi, *m-v-l* kökünden türemiş olup çoğulu “*emvâl/أموال*” şeklindedir. *مَالٌ* ifadesi mal sahibi, çok malı olan zengin kişi anlamı taşır. Kökün zâid bablardaki kullanımlarından *مَالٌ* mal edinmek, *قَبُولٌ* ise mal vermek, finanse etmek anlamına gelir.⁸ İsfahânî (öl. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)’ye göre ise mal kelimesi, her zaman bir tarafa yönelmeye meyli olan geçici bir şey olması nedeniyle “eğilimli olmak, meyletmek,” manasına gelen *m-y-l* köküyle ilişkilidir⁹

Aslında mal kelimesi, günlük hayatta çok iyi bilindiği ve tanındığı için sözlüklerde adeta anlam verilme ihtiyacı dahi hissedilmez; buna göre “İnsanın sahip olduğu her şey” şeklinde genel bir tanımı yapılır. İbnü'l-Esîr'e (öl. 606/1210) göre mal kelimesi, asıl kullanımı itibarıyla kişinin mülkiyetinde olan altın ve gümüşün adıdır. Ancak daha sonra içeriği genişleyerek “kazanılan ve sahip olunan her madde” için kullanılmaya başlanmıştır. Araplar arasında konuşma dilinde mal kelimesi yalın olarak kullanıldığında deve kastedilir. Çünkü çöllerde yaşayan bedevilerin en fazla sahip olduğu ve en çok önem verdiği mal, devedir.¹⁰ Ülkemizde de özellikle kırsal kesimde mal kelimesi mecazî olarak koyun ve sığır anlamında kullanılmaktadır.

İstilahî bakımdan ise mal kelimesi, Kur'an ve Sünnetteki sözlük anlamının yanı sıra hususî mülkiyet, servet ve zenginliği ifade edecek şekilde geniş bir içerikte kullanılır. Hanefî mezhebinde malın tanımı örf ve tabii unsurlar öne çıkarılarak yapılmaktadır.¹¹ Mecelle'de yer alan tanıma göre mal, “İnsan tabiatının meylettığı, ihtiyaç duyulduğu ve gerekli olduğu zamanda kullanılmak üzere doğrudan saklanıp korunması mümkün olan her şeydir.”¹² Günümüzde de hukukî anlamda mal; “Hakikî veya hükûmî bir kimsenin mülkiyeti altında bulunan, (varlık, servet, para, ticaret eşyası gibi) taşınır veya taşınmaz varlıkların bütünü”¹³ şeklinde tanımlanır.

2. Kur'an'da Mal Kelimesinin Kullanımları

Kur'an'da mal kelimesi 38 surede 86 kez zikredilmektedir. Bunların 16 tanesi nekre, 70'i (izâfetle ya da lâm-ı tarifile) marife olup 25'i tekil, 61'i ise çoğuldur. İzâfetlerin bir kısmı zamirlere (*أموالنا، مَالِيَّةٌ، أموالكم، أموالهم، ماله*) bir kısmı da isme yapılmıştır. Nûr suresi 33. ayette geçen (*مِنْ مَالِ اللَّهِ*) ifadesi hariç, tamamı, *مَالِ النَّبِيِّ* ifadesi hariç, tamamı, *أَمْوَالِ النَّاسِ، أَمْوَالِ النَّبِيِّ، مَالِ النَّبِيِّ* terkipleriyle insana yapılmıştır. Tevbe suresinin 24. ayetinde yer alan *... وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا...* ifadesinde de cümle, *أَمْوَالٌ* kelimesinin

⁸ Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed el- Ferâhidî, *Kitâbu'l-ayn*, thk. Mehdî el-Mazûmî-İbrahim es-Semirrâî (b.y.: Dârü'l-mektebeti'l-hilâl, ts), "mv1", 8/344.; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), "Mv1", 11/635, 636.

⁹ Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'an*, thk. Safvân 'Adnan ed-Dâvûdî (Dimaşk-Beyrut: Daru'l-Kalem-Daru's-Şâmiyye, 1412/1991), "my1", 783, 784.

¹⁰ İbn Manzûr, "mv1", 11/635, 636.

¹¹ Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 27/461.

¹² Ahmet Cevdet, *Mecelle-i Ahkâm-i 'Adliye* (İstanbul: Matba'a-ı Osmaniye, 1300), "md. 126", 43.

¹³ *Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü*, "Mal" (Erişim 7 Temmuz 2023).

sıfatı olmuştur. Ayrıca المال/مَالٌ ve أموال/الأموال kelimeleri; 6 yerde البنون/بنون/بنين kelimesiyle, 16 yerde de ولد/الأولاد/ولدٌ kelimeleriyle yan yanadır.¹⁴

Mal kelimesi, geçtiği ayetlerde çeşitli bağlamlarda zikredilmiştir. Şöyle ki Kur'an'da malın insanın geçiminde önemli bir dayanak kılındığı ve sefih kimselere verilmemesi gerektiği bildirilmiştir.¹⁵ Malın gerçek sahibinin Allah olduğu, onu dilediğine verdiği ve verilen malın geçici olduğu vurgulanmıştır.¹⁶ Kuran'da dünya metânın insan için çekici kılındığı ifade edilmiştir.¹⁷ Bu yüzden insan mal toplamaya karşı bir hırs, istek içerisinde bulunmaktadır.¹⁸ Mal edinmek aslında büyük bir riski de beraberinde getirmektedir. Sahip olunan mal Allah'a itaat yolunda kullanılırsa kişi için bir nimet olurken, isyan noktasında ise azap ve gazap nedeni olabilmektedir.¹⁹ Bu yüzden mallar ve çocuklar kişiyi Allah'ı anmaktan alkoymamalıdır.²⁰ Diğer taraftan mal, insanın inanç derecesini test etmede bir sınav aracı²¹ olup inkarcılar için ise istidraçtır.²² Nitekim bu kimseler kendilerinin doğru yolda olup kurtulandan olacaklarını zannederler ancak hesap gününde malları onlara herhangi bir fayda vermeyecektir.²³ Göreceli olarak daha az çocuğa ve mala sahip olan kimseler ise kendileri için Allah'ın lütfunun tecellisinin ümidi içerisinde olup²⁴ kendilerini küçük görerek böbürlenlenlerin sahip oldukları şeylerin her an ellerinden gidebileceğinin bilinci içerisinde.²⁵

Kur'an'da malın, bir oyun ve eğlence olarak nitelendirilen dünya hayatının ziyneti olduğu, ancak Allah nezdinde olanların ise daha hayırlı ve kalıcı olduğu belirtilmiştir.²⁶ Faizle iş yapmak ve haksız yere insanların malını yemek yasaklanmıştır. Faizle iş yapanların düşündüklerinin aksine aslında bu şekilde malları artmayıp azalacaktır.²⁷

Kur'an'da yetim malının haksız yere yenmesi, sonuçlarının ağır olduğu belirtilerek yasaklanmış, rüşt çağına eriştiklerinde yetimlerin mallarının kendilerine verilmesi istenmiştir.²⁸ Malın, Allah'ın rızasını kazanmak için hayır yollarında harcanması gerektiği ifade edilmiş, böyle davranıldığında azalmayıp artacağı belirtilmiştir.²⁹ Diğer taraftan insanlara gösteriş yapma, israf ve Allah yolundan engelleme amaçlı mal harcamak yasaklanmıştır.³⁰ Mal ve çocukları ile maddi güç gösterisinde bulunan kötü

¹⁴ Muhammed Fuâd Abdü'l-Bâkî, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Matb'atu Dâr'il-Kutubi'l-Mısriyye, 1264/1945), "mv1", 682-683.

¹⁵ en-Nisâ 4/5.

¹⁶ el-Bakara 2/247; el-İsrâ 17/6; en-Nûr 24/33; el-Ahzâb 33/27; Sebe' 34/39; Nûh 71/12; el-Müddessir 74/12.

¹⁷ Âl-i İmrân 3/14.

¹⁸ el-Fecr 89/20; el-Hümeze 104/2.

¹⁹ el-Bakara 2/265; et-Tevbe 9/55, 69, 111; Nûh 71/21; el-Leyl 92/11, 18.

²⁰ el-Münâfikûn 63/9.

²¹ el-Bakara 2/155; Âl-i İmrân 3/186; el-Enfâl 8/28; el-Mü'minûn 23/55-56; et-Tegâbûn 64/15.

²² "İstidrâc; zalim, kâfir ve azgın kişilerin tedricî olarak felâkete yaklaştırılması ve bu esnada kendilerine bazı geçici imkân ve başarıların sağlanmasıdır." Bk. M. Sait Özervarlı, "Hârikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997), 16/ 181.

²³ Âl-i İmrân 3/10, 116; el-Kehf 18/34; Meryem 19/77; eş-Şuarâ 26/88; Sebe' 34/35; el-Mücâdele 58/17; el-Hâkka 69/28; el-Beled 90/6; el-Hümeze 104/3; Tebbet 111/2.

²⁴ el-Kehf 18/39.

²⁵ el-Kehf 18/40-41.

²⁶ et-Tevbe 9/24; Yûnus 10/88; el-Kehf 18/46; en-Neml 27/36; Sebe' 34/37; Muhammed 47/36; el-Hadîd 57/20.

²⁷ el-Bakara 2/188, 279; en-Nisâ 4/29, 161; et-Tevbe 9/34; er-Rûm 30/39.

²⁸ en-Nisâ 4/2, 6, 10; el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34.

²⁹ el-Bakara 2/177, 261, 262, 265, 274; en-Nisâ 4/95; el-Enfâl 8/72; et-Tevbe 9/20, 41, 44, 81, 88; en-Nûr 24/33; er-Rûm 30/39; Sebe' 34/39; el-Hucurât 49/15; es-Saf 61/11.

³⁰ el-Bakara 2/264; en-Nisâ 4/38; el-Enfâl 8/36; et-Tevbe 9/34; el-Haşr 59/8.

vasıflı kimselere itaat edilmemesi emredilmiştir.³¹ Mal sahibi kimsenin Allah'ın Kur'an'da belirlediği yerlere zekatını vermesi ve hak sahibi kimselere malını dağıtması gibi yükümlülüklerinin bulunduğu hatırlatılmıştır.³²

Ayetlerde mal kelimesinin kullanımlarına bakıldığında hep insan odaklı olmak üzere pek çok hususa temas edildiği görülmektedir. Bu da mal olgusunun insan hayatının ayrılmaz bir parçası olduğunun göstergesi olarak görülebilir.³³

Diğer taraftan Kur'an'da mal ve mülkiyet konuları ele alınırken mülkün yegâne sahibinin Allah olduğu hükmü ile karşılaşılmaktadır.³⁴ Ancak yaratılış bakımından aciz olan insanın, varlığını devam ettirebilmek için bir takım zaruri ihtiyaçları bulunmaktadır. Bunları giderebilmek için de mal ve mülk edinme zorunluğu ortaya çıkmaktadır.³⁵ Bu nedenle Allah, hükümlerini altındaki gökleri, yeri ve bu ikisi arasında yaratmış olduğu her şeyi insanların istifadesine sunmuş,³⁶ onların halife³⁷ ve mirasçı olduklarını³⁸, bu geçici mülkiyetin O'nun bir lütfu ve ihsanı olduğunu bildirmiştir.³⁹ Bir imtihan vesilesi olarak değerlendirilen tüm bu imkânları elde ederken insanoğlunu birtakım sorumluluklar beklemektedir. Bu sorumlulukları yerine getirebilmek için dinin belirlediği sınırlar ve kurallar dahilinde tercihte bulunup iradesini o yönde kullanması gerekmektedir.

3. Kur'an'da İfade Edilen Helal Mal Edinim Yolları

Allah yeryüzünde çeşitli nimetler yaratmış, insanlar için türlü üretim, kazanç yolları ve imkanlar hazırlamıştır. İnsandan da yaratılış amacına uygun biçimde hayatını sürdürmesi, kulluğunu yerine getirebilmesi için geçimini sağlaması ve bunun için gerekli gayreti göstermesi beklenmiştir. Öte yandan Kur'an'da insanın mala düşkün ve mal toplamaya karşı hırslı olarak yaratıldığı beyan edilmektedir.⁴⁰ Dolayısıyla bu sevgi ve hırs, onun fitratında bulunmaktadır. Ancak insanoğlu mal sahibi olduğunda ise birtakım sorumluluklar altına girmiş olmaktadır. Nitekim bir hadiste belirtildiği üzere kişi, hesap gününde malından; onu nereden kazandığı ve nereye sarf ettiğinden sorgulanacaktır.⁴¹ Bu nedenle Müslüman bireyler malı kazanma ve harcama yollarına her zaman dikkat etmek durumundadırlar.

Kur'an'da mal kazanma yollarından bir kısmı helal/meşru olarak güzel, temiz bulunurken bir kısmı da haram/gayri meşru sayılarak elde edilen kazanç çirkin görülmüştür. Aşağıda ise çalışma sınırlarını aşmamak bakımından Kur'an'da işaret edilen meşru/helal mal edinim yolları üzerinde durulacaktır.

³¹ el-Kalem 68/14.

³² et-Tevbe 9/103; ez-Zâriyât 51/19; el-Meâric 70/24.

³³ Allâme Hasen el-Mustafâvî, *et-Tahkik fi Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tahrân: Merkezü Neşri Âsâri Allâme el-Mustafâvî, 1393/1973) 11/235-239; Abdulâlî vd., "Mustalahu'l-mâl", 41-44; İbnü'l-Husayn, *el-Mâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 21-39.

³⁴ el-Mâide 5/120.

³⁵ Şükrü Maden, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Mal ve Evlat Sevgesi*, 31.

³⁶ el-Bakara 2/29; Lokmân 31/20; İbrâhîm 14/32; el-Câsiye 45/13.

³⁷ e-En'âm 6/165; Yûnus 10/14.

³⁸ el-A'râf 7/10, 128; el-Enbiyâ 21/105.

³⁹ Âl-i İmrân 3/26.

⁴⁰ el-Fecr 89/20; el-Âdiyât 100/8; el-Hümeze 104/2, 3.

⁴¹ Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Kiyâme", 1 (2417).

3.1. Emek ve Çalışma

Kur'an'da zikredilen meşru mal edinim yollarının başında kişinin bir çaba ve gayret sarf ederek mal kazanması gelmektedir. Bu durumun Kur'an'da karşılığını bulduğu kavram "Kesb"tir.⁴² İsfahânî kesbi, "İnsanın haz duyduğu ve faydalı olduğunu düşündüğü şeye yönelmesi, onu elde etmeye çalışması" şeklinde tanımlar. Bu çabanın, kişinin kendisiyle birlikte diğer kimseler için de olduğunda "kesb"; yalnız kendisi için olunca "iktisâb" olarak adlandırıldığını belirtir.⁴³ İnsan meşru dairede bir emek ve çalışma sonrası birtakım birikimler oluşturur ve böylelikle onların sahibi olma hakkını elde eder. Nitekim infakın emredildiği Bakara suresi 267. ayette⁴⁴ ما كسبتم ifadesiyle kazanç, sahibine nispet edilir ve kazancın bedensel/fiziksel yorgunluk neticesinde, bir emekle elde edildiği belirtilir.⁴⁵ Ayetin devamında طيبات ifadesiyle (infakta bulunulacak) malların en iyisi kast olunur. طيب kelimesi bir şeyin kendi kategorisindeki en iyisi için kullanılırken emek karşılığı ya da ticaret vb. yollarla edinilen/kazanılan malın helalliğine, haksızlık ve hile karışmadığına delalet eder.⁴⁶

Nisâ suresinde zikredilen⁴⁷ ... لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا كَسَبْنَ... ifadesini müfessirler, son tahlilde söz konusu ifadenin miras payı ile ilişkili olmadığını, amellerin hayır ya da şer olarak işlenmesine göre erkek ve kadınların sevap ya da günah bakımından kazandıkları pay olarak anlaşılması gerektiğini ifade etmişlerdir.⁴⁸ Nitekim Taberî'ye (öl. 310/923) göre miras, vârisin bizzat emeğiyle kazandığı şeylerden değildir. O, iktisâb olmaksızın vâris için Allah tarafından belirlenen bir maldır. Kesb çalışmak, çabalamak anlamına gelirken "müktesip" ise bir işi meslek icabı profesyonel olarak yaparak ondan para kazanan, mal edinen kimseyi ifade eder.⁴⁹ Râzî (öl. 606/1210) ise ayetteki söz konusu ifadeyle dünyevi-uhrevi elde edilen çeşitli kazanımların payına işaret edilmiş olmasını ihtimal dahilinde görür.⁵⁰ Netice itibarıyla söz konusu ifadeden her bir ferdin kendi kazancının maliki olabilmesi için çalışması, emek vermesi ve gayret sarf etmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Mülk suresinde⁵¹ de yeryüzünün Allah tarafından insana boyun eğdirildiği ve bu çerçevede insanoğlundan rızkını araması ve maişetini temin etmek için onun dağlarında, tepelerinde, ovalarında hareket içerisinde olması ve bu çabası sonucunda da yeryüzünün rızkından yiyip ondan faydalanması istenmiştir. Ayette geçen فَانكسُوا "Yürüyün" ve كَلُوا "Yiyin" emir kipleri helal rızk için yapılan hayat mücadelesini, yararlı işlerde çalışıp

⁴²K-s-b köklü türevler Kur'an'da 62 yerde geçmekte olup tamamı fiildir. Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Matba'atu Dâri'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1364/1945), "ksb", 604-605.

⁴³ İsfahânî, "ksb", 709.

⁴⁴ el-Bakara 2/267. "يَأْتِيهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَغْنَاوُا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ..."

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Camî li ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûni - Ahmed el-İftiyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 3/321.

⁴⁶ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984), 3/56.

⁴⁷ en-Nisâ 4/32.

⁴⁸ Cemâlüddin Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001), 1/399; Ebû Muhammed Abdu'l-Hakk b. Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfiî Muhammed (Beyrut: Daru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1422/2001), 2/45.

⁴⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Heçr, 1422/2001), 6/669.

⁵⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtilu'l-gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr* (Beyrut: Dâru İhyâi'l-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999), 10/66.

⁵¹ el-Mülk 67/15.

kazanç elde etme, mal edinme meselesiyle ilişkisini ifade eder. Surenin ikinci ayetinde⁵² de ölüm ve hayatın yaratılmasının, insanların hangisinin daha iyi amel işlediğinin denenmesi için söz konusu olduğu ifade edilirken aslında “Yürüyün” emri ile hareket edecek olan insanın dünyadaki imtihanına da temas edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla bu çerçevede ayette zikredilen yürüyüşün çalışma ve emek sarf edilerek helal kazanç elde etme yollarını ve maksatlarını içine aldığını söylemek mümkündür.⁵³

Necm suresinde 39-40. ayetlerinde de çalışıp çabalayarak alın teriyle bir şeyin kazanılmasına, mal edinimine işaret edildiği görülmektedir.⁵⁴ İbn Atıyye (öl. 541/1147) ayette geçen لِبِإِنْسَانٍ ifadesindeki “lâm” harfinin anlama etkisini dikkate alarak insanın “Şu benimdir.” demeye hakkı olduğu husus araştırıldığında, onun ancak kişinin kendi çalışmasıyla elde edilmiş bir şey olduğunun görüleceğini ifade eder.⁵⁵ Elmalılı (öl. 1942) da mananın bu şekilde anlaşılmasını, ifadedeki “lâm”ın ihtisas ya da istihkak (hakkı olma) manası taşınmasıyla açıklar.⁵⁶

Kur’an’da gecenin insanın dinlenme vesilesi kılındığı, gündüz vaktinin ise geçimi temin etmek üzere yaratıldığının belirtilmesi⁵⁷ de çalışma ve emek sarfederek helal kazanç elde etmenin hayatın bir gerekliliği olduğunu göstermektedir.

Hadislerde de maişetini temin için çalışıp çabalayan, emek sarf eden kimsenin davranışlarının övüldüğü görülür.⁵⁸ Tembellik yapan kimsenin aksine çalışan, emek sarf eden birey başta kendisi olmak üzere tüm topluma yarar sağlar. Bu nedenle Hz. Peygamber acizlikten ve tembellikten Allah’a sığınmaktadır.⁵⁹

3.2. Alışveriş ve Ticaret

Kur’an’da meşru mal edinimi çerçevesinde zikredilen faaliyetlerden biri de alışveriş ve ticaret kapsamında yapılan iş ve işlemlerdir. Kur’an’da alış-veriş ve ticareti ifade etmek üzere kullanılan kelimelerden bey’ kelimesi, b-y-’a kökünden türemiş bir isim olup “değerli olanı verip karşılığında bedel, para almak” anlamı taşır.⁶⁰ T-c-r kökünden türemiş olan بَعْرٌ kelimesi ise “kâr etmek amacıyla alarak ve satarak malda tasarrufta bulunmak”⁶¹ anlamına gelmektedir. Bey’ ifadesinin Kur’an’daki kullanımlarının teknik bir terim ve akit olmaktan daha çok tüm ticarî işlemleri ifade eden umumi bir anlam taşıdığını söylemek mümkündür.⁶² Kur’an’da dünya hayatında geçimin temininde çok yaygın olarak başvurulan alışverişin ahirette söz konusu olmayacağı bildirilmiş⁶³ ve

⁵² el-Mülk 67/2. "الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ..."

⁵³ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İsmail Karaçam vd. (İstanbul: Azim Dağıt., ts), 8/235.

⁵⁴ Necm 53/39-40. "وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ..."

⁵⁵ İbn Atıyye, *el-Muharreru'l-veciz*, 5/207.

⁵⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/323.

⁵⁷ en-Nebe 78/10-11.

⁵⁸ Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), "Büyü" 15 (1966).

⁵⁹ Buhârî, "Cihâd" 25 (2668); Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955), "Zikr" 15 (2706).

⁶⁰ İsfahânî, "bya", 155. B-y-a' kökünün Kur'an'da on beş türevi bulunur. Bunların sekiz tanesi isim, diğerleri fiildir. Bk. Abdalbâkî, "bya", 141.

⁶¹ Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, 'Umdetu'l-huffâz fi tefsiri eşrefi'l-elfâz, thk. Muhammed Bâsîl 'Uyûn es-Sûd (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1417/1996), 1/257. T-c-r kökünden türemiş kelimeler Kur'an'da dokuz kez geçer ve tamamı بَعْرٌ kalıbında isim olarak kullanılır. Bk. Abdalbâkî, "tr", 152.

⁶² Ali Bardakoğlu, "Bey", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/13.

⁶³ el-Bakara 2/254; İbrahim 14/31.

bunun inananları Allah'ı anmaktan alıkoymaması gerektiğine vurgu yapılmıştır.⁶⁴

Tebbet suresinde mal edinmenin yegâne amaç olmaması gerektiği ve dünyevi olarak elde edilen malın ve kazancın insana ahirette fayda vermeyeceği ifade edilmiştir.⁶⁵ Ayette geçen *مَالُهُ* ifadesi sermaye, *وَمَا كَسَبَ* ifadesi ise sermayeden elde edilen kâr olarak anlaşılmıştır.⁶⁶

Cuma ezanı okunmasıyla alışverişin bırakılıp Allah'ı anmak üzere hareket edilmesi bildirilmiştir.⁶⁷ Ancak devamındaki ayette ise müminlerden namaz kılındıktan sonra yeryüzüne yayılmaları ve Allah'ın lütfundan talepte bulunmaları istenmiştir.⁶⁸ Ayette geçen *وَاتَّبَعُوا مَنْ فَضَّلَ اللَّهُ* ifadesi ile önceki ayette zikredilen *وَدُّرُوا النَّيِّعَ* şeklindeki kısıt kaldırılmış, böylece ticaret ve benzeri yollarla Allah'ın lütfundan talepte bulunulması istenmiştir.⁶⁹ Her iki ayet birlikte ele alındığında Kur'an'da insan hayatına ilişkin bir dengenin öngörüldüğü anlaşılmaktadır. Buna göre insan hem ticaret ve benzeri yollarla mal edinerek, helal kazanç sağlayarak gereksinimlerini karşılamak hem de yaşadığı maddi ortamdan bir sürelik de olsa kalben ayrılarak kendini zikre verme, Allah'a kulluğa yönelme durumundadır. Aksi durumda insanın kendine yüklenen emanetin,⁷⁰ sorumluluğunun gereğini yerine getirmesi zorlaşmaktadır.⁷¹ Kur'an'da bir taraftan alışveriş ve ticaret yoluyla helal kazanç/mal edinimine işaret edilirken bir taraftan da bunun meşruyetinin oluşması için riayet edilmesi istenilen birtakım hususlara temas edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- a) Ticari sözleşmelerde anlaşmazlık halinde başvurulması için şahit bulundurulmalıdır.⁷²
- b) Ticari işlemlerde verilen sözlere uyulmalıdır.⁷³
- c) Yapılan akitlere riayet edilmelidir.⁷⁴
- d) Ölçü ve tartıda hile yapılmamalıdır.⁷⁵
- e) Alışveriş helâl, faiz haram kılınmıştır.⁷⁶
- f) Alışveriş sebebiyle borçlanan ve sıkıntı yaşayan kimsenin rahatlamasını teminen ek süre verilerek kolaylık sağlanmalıdır.⁷⁷

Alışveriş ve ticaret yoluyla mal edinimine yönelik yönlendirmeleri sünnette de görmek mümkündür. Bu çerçevede Hz. Peygamber "Dürüst, güvenilir tâcir; peygamberler, siddıklar, sâlihler ve şehidlerle beraberdir."⁷⁸ buyurarak güvenilir tüccarları övüp taltif

⁶⁴ en-Nûr 24/37.

⁶⁵ Tebbet 111/2.

⁶⁶ Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998), 6/457.

⁶⁷ el-Cuma 62/9.

⁶⁸ el-Cuma 62/10.

⁶⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1412/1992), 5/343.

⁷⁰ el-Ahzâb 33/82.

⁷¹ Seyyid Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1423/2003), 6/3570.

⁷² el-Bakara 2/282.

⁷³ el-Bakara 2/177; en-Nahl 16/91; el-İsrâ 17/34; el-Mü'minûn 23/8; el-Meâric 70/32.

⁷⁴ el-Mâide 5/1.

⁷⁵ el-Mutaffifîn 83/1-3; Hûd 11/85.

⁷⁶ el-Bakara 2/275.

⁷⁷ el-Bakara 2/280.

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *Sünen-ü İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaud vd (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-

etmiştir. Diğer taraftan “Şüphesiz Allah’tan korkan, iyilik yapan ve doğru olanlar dışındaki tâcirler kıyamet günü fâcirler olarak diriltilecektir”⁷⁹ şeklindeki uyarısıyla ise alışveriş ve ticarî faaliyetlerde yalan ve dolana başvuranları kınayıp kıyamet günü onları zorlu bir sürecin beklediğini haber vermektedir.

3.3. Tarım ve Hayvancılık

Kur’an’da işaret edilen helal kazanç yollarından biri de insanlığın en eski uğraşlarından olan tarım ve hayvancılıktır. Ayetlerde söz konusu faaliyet alanlarına ilişkin zikredilen ifadelerden öne çıkan *h-r-ğ* ve *z-r-’a* köklü türevlerin sözlük manası ya da mecazi bakımdan tarımla irtibatlı kullanımlara sahip olduğunu söylemek mümkündür. *H-r-ğ* kökü, “toprağı tarıma hazır hale getirmek, sürmek; yeri ekip biçmek, mal mülk kazanmak” anlamı taşır.⁸⁰ *Z-r-’a* kökü ise “tohum ekmek; yetiştirmek, büyütme” anlamına gelir.⁸¹

Tarımsal faaliyetlerde verim elde edebilmek için suya ve ziraata elverişli toprağa ihtiyaç duyulur. Nitekim Kur’an’da da insanların bâkir topraklara yerleştirildiği⁸², yeryüzünde düz araziler var edilerek tarıma elverişli hale getirildiği, yerden su çıkarılmasıyla otlaklar oluşturulduğu⁸³, gökten indirilen yağmurlarla kuru topraklara can verildiği, ondan hayvanların otlandığı meraların ve insanların yiyeceği ekinlerin çıkarıldığı⁸⁴ ifade edilirken suyun insanlar için olduğu kadar hayvanlar, bitkiler hatta tüm canlılar için alternatif olmayarak çok önemli bir yaşam kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir.⁸⁵ Yâsîn suresinde de benzer bir içerik mevcuttur.⁸⁶ Ayetlerde ölü toprakların diriltilecek, insanların elleriyle yaptıkları bir faaliyet olmaksızın⁸⁷ Allah’ın kudretiyle yetişen meyveler(in)den yemeleri için içlerinde kaynak sularının fışkırtıldığı hurmalıklar ve üzüm bağlarının yaratıldığı bildirilmiştir.⁸⁸

Toprağı ekip biçmek, kazanç elde etmeye yönelik asli faaliyetlerden biri olması bakımından Şûrâ suresinde geçen⁸⁹ *حَزَتْ الدُّنْيَا* ve *حَزَتْ الْأَجْرَةَ* ifadeleri, istiâre yoluyla çoğalmas ve karlı olması istenen dünya ve ahiretteki kazancı ifade etmek üzere kullanılmıştır.⁹⁰ Vâkıa suresinin 63-64. ayetlerinde⁹¹ de tarımsal faaliyetlere atıfta bulunulurken tohumu

⁷⁹ Alemiyye, 1430/2009), “Ticârât”, 1 (2139); Tirmizî, “Büyü”, 4 (1209).

⁸⁰ İbn Mâce, “Ticârât”, 4 (2147); Tirmizî, “Büyü”, 4 (1210).

⁸¹ Ferâhîdî, “hrğ”, 3/205; İsfahânî, “Hrğ”, 226; Muhammed b. Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Abdussettâr Ahmed Ferâc vd (b.y.: Matbaatu hükümeti’l-Kuveyt, 1385/1965), “hrğ”, 5/215, 216. Bu kökten Kur’an’da 14 türev geçer. Bunları biri fiil, 13’ü isim formundadır. Bk. Abdalbâkî, “hrğ”, 196.

⁸² Ferâhîdî, “zr’a”, 1/353; İsfahânî, “zr’a”, 379. *Z-r-’a* kökü on iki kez isim sıgasında, iki kez fiil formunda olmak üzere Kur’an’da on dört defa geçer. Bk.; Abdalbâkî, “zr’a”, 330.

⁸³ el-İsrâ 17/104; el-Ahzâb 33/27.

⁸⁴ en-Nâziât 79/30-31.

⁸⁵ es-Secde 32/27.

⁸⁶ el-Enbiyâ 30; en-Nahl 16/10; el-Furkân 25/48-49.

⁸⁷ Yâsîn 36/33-35. “وَأَنبَتْنَا لَهُمُ الْأَرْضَ الْمُنْتَهَةَ...”

⁸⁸ 35. ayette geçen... *يَأْتِيَانِي مِنْ قَوْمٍ وَمَا وَعَدَ اللَّهُ أَنبِيَهُمْ...* ibaresindeki *مَا* edatı nâfiye (olumsuzluk) anlamı dışında ism-i mevsül olarak da kullanılmaktadır. Kıraat alimlerinin *مَا* ifadesini “hâ” zamiri olmaksızın *مَا وَعَدَ اللَّهُ* şeklinde okuyuşları ve *مَا* edatının ism-i mevsül manasında kullanımı dikkate alındığında... *وَمَا وَعَدَ اللَّهُ أَنبِيَهُمْ...* ifadesi; toprağı sürmek, ekip biçmek, bitki dikmek ve yetiştirmek için insanların emek harcaması, yorulması şeklinde anlaşılmaktadır. Bk. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*; 19/432-433; İbnu’l-Cevzî, *Zâdü’l-meşîr*, 3/523.

⁸⁹ Yâsîn 36/33-35.

⁹⁰ eş-Şûrâ 42/20.

⁹¹ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahru’l-Muhîr*, thk. Sidki Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420/1999), 9/331.

⁹² el-Vâkıa’a 56/63-64.

toprağa saçarak ekenin insan olmasına rağmen onu büyütüp ürün haline getirenin gerçekte Allah olduğu, ancak zahirdeki sebeplere nispetle failinin insan olarak kabul edildiği ifade edilmektedir.⁹²

Hız. Peygamber de ziraat üzerinde titizlikle durmuş ve onu teşvik ederek insanlara yönlendirmelerde bulunmuştur. Hadislerde kıyametin koptuğu anda bile elinde bir ağaç fidanı olanın onu dikmesi tavsiye edilmiş⁹³; toprağa ekilen ya da dikilen bir ürünün mahsulünden insan ya da hayvanın yemesi halinde bunun sadaka olduğu ve sevabından kişinin yararlanacağı ifade edilmiştir.⁹⁴ Diğer taraftan arazisi olan kimsenin arazisinde tarımla uğraşması istenmiş, ölü arazinin onu islah eden kimseye ait olduğu belirtilmiştir.⁹⁵

Kur'an'da mal edinim yolu olarak hayvancılığa da işaret edildiğini söylemek mümkündür. Yapılan atıflarda "rahat bir hayat içinde olmak, güzel/huzurlu yaşam sürmek" anlamındaki *n- 'a-m*⁹⁶ kökünden türemiş, tekili *أَنْعَمَ* olan *أَنْعَمَ* kelimesinin kullandığı görülür. *أَنْعَمَ* kelimesi, Arap toplumunda (kendisinden faydalanma bakımından) en büyük nimet olarak sayılmasından ötürü özelde deveye verilen bir isim olmakla birlikte koyun ve sığır gibi küçük ve büyük baş hayvanlar için de kullanılabilir.⁹⁷

Yeryüzü insanların istifadesine sunulduğu gibi hayvanlar da beslenme, kullanım, yük taşıma ve diğer ihtiyaçlara uygun olarak yaratılmıştır. Bu hususa Kur'an'da pek çok ayette işaret edilmektedir.⁹⁸ Dolayısıyla insanlar bunlara sahip olmak ve ayetlerde zikredilen faydalarından yararlanmak suretiyle helal mal edinme imkanı elde etmiş olurlar.

Kur'an'da denizlerin de insanların emrine verildiği zikredilir. Bu çerçevede denizlerden avlanmak suretiyle deniz ürünlerinin/taze etin yenmesi, çeşitli süs eşyalarının çıkarılması, gemilerle ulaşımın sağlanması gibi fayda sağlayan pek çok nimet verildiğine işaret edilirken tüm bunların insanların Allah'ın lüftundan nasibini araması, helal kazanç elde etmesi ve sonrasında da kendisine şükretmesi için bahşedildiğine vurgu yapılır.⁹⁹

3.4. Miras ve Vasiyet

Kur'an'da zikredilen bir diğer helal mal edinim yolu da kişinin veraset ve vasiyet yolu ile edindiği maldır. Arapça *إرث* ve *تراث* şeklinde de ifade edilen *ميراث* kelimesi, "bir şeyi bırakmak; malın bir akit ve akite konu olan bir işlem olmaksızın kişiye başkasından intikali" anlamı taşıyan *v-r-ğ* kökünden türemiştir.¹⁰⁰ Sözlükte "ölmüş kimseden intikal eden mal"¹⁰¹ anlamına gelen miras, *fıkhî* bir terim olarak "ölen bir kimsenin mal

⁹² Isfahânî, "zr' a", 379.

⁹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (b.y: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 20/251 (12902).

⁹⁴ Buhârî, "el-Müzâra' a", 1 (2190); Müslim "Müsâkât", 2 (1552).

⁹⁵ Buhârî, "el-Müzâra' a", 13 (2210), 15 (2216).

⁹⁶ Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ İbn Fâris, *Mu'cemu Makâyisü'l-Luga*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (b.y.: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), "n' am", 5/446.

⁹⁷ Isfahânî, "n' am", 815. *أَنْعَمَ* kelimesi Kur'an'da bir kez geçerken çoğulu *أَنْعَمُوا* otuz iki kez geçmektedir. Bk. Abdulbâkî, "n' am", 708-709.

⁹⁸ Yâsîn 36/71-73; el-Enâm 6/142; en-Nahl 16/5-8, 66, 68, 69, 80, 81; ez-Zuhrûf 43/12.

⁹⁹ el-Mâide 5/96; en-Nahl 16/14; el-Fâtr 35/12; er-Rahmân 55/22.

¹⁰⁰ Ferâhîdî, "vrğ", 8/234; Isfahânî, "vrğ", 863; *V-r-ğ* kökünün Kur'an'da otuz beş türevi bulunur. Bunların 10 tanesi isim, diğerleri de fiil formundadır. Bk. Abdulbâkî, "vrğ", 748-749.

¹⁰¹ Semîn el-Halebî, "vrğ", 4/298.

varlığının akıbetini düzenleyen kurallar bütünü” olarak ifade edilir.¹⁰²

Vasiyet kelimesi ise “bitiştirmek, bağlamak; tavsiye etmek/önermek” anlamına gelen *v-ş-y* köklü bir türedir.¹⁰³ Sözlükte vasiyet, türediği kökün anlamından hareketle “tavsiye edilen, iletilen söz/kelam” manası taşır.¹⁰⁴ Fıkıhta ise “kişinin malını ölüm sonrasına bağlayarak bir şahsa veya hayır cihetine teberru yoluyla temlik etmesi”¹⁰⁵ demektir.

Mirasla ilgili hükümleri ihtiva eden ayetler tedricilik arz eder. Nitekim Enfâl suresinde¹⁰⁶ muhacir-ensâr arasında kardeşliğin tesisine binaen söz konusu olan bir miras uygulamasından bahsedilmiş, Bakara suresinin 180. ayetiyle¹⁰⁷ ise ana ve baba başta olmak üzere, cinsiyet ayırımı yapmaksızın tüm akrabaya vasiyette bulunmanın gerekli olduğu ifade edilerek müminler, daha sonra incek ayetlerde belirtilecek olan miras ile ilgili hükümlere hazır hale getirilmiştir. Enfâl suresinin 75. ayeti¹⁰⁸ ve Ahzâb suresinin 6. ayetiyle¹⁰⁹ mirasın, muhacir-ensâr ve diğer müminler arasındaki kardeşliğe göre değil de kan bağına göre düzenlendiği belirtilmiştir. Nisâ suresinin 7. ayetinde¹¹⁰ bir Cahiliye adeti kaldırılarak erkeklerin yanısıra kadınlara da anne-babanın ve yakınların bıraktıkları mirastan az-çok belli bir payın olduğu belirtilmiş, sonraki ayette ise vâris olmadıkları için mirastan pay alamayan ancak miras bölünürken orada bulunan, ölen kimsenin yakınlarına, yetim ve yoksullara mirastan pay verilerek faydalandırılması ve gönüllerinin alınması tavsiye edilmiştir. Nihâî olarak Nisâ suresinin 11 ve 12. ayetlerinde¹¹¹ mirasçılarının paylarına ilişkin detaylı açıklama yapılmıştır. Surenin 176. ayetinde¹¹² ise çocuksuz olarak vefat eden kimsenin mirasçılarının kimler olacağına dair açıklama getirilmiştir.¹¹³

Müslümanlar, Hz. Peygamber’in “Miras paylarını hak sahiplerine veriniz”¹¹⁴ şeklindeki uyarısını dikkate alarak Kur’an ve Sünnet’teki beyanlar ile icmânın yanısıra sahabe ve tabiinden aktarılan rivayetleri de birlikte değerlendirmek suretiyle ferâiz ilmi olarak isimlendirilen hukuki bir paylaşım yöntemi geliştirmişlerdir.¹¹⁵

Kur’an’da beş ayette¹¹⁶ sekiz defa geçen vasiyet kelimesi, üç yerde “vasiyet etmek” anlamında kullanılır. Bunlardan ilki, mal sahibi olan kimselerin ana, baba ve yakınlarına mal ile ilgili vasiyette bulunmaları emredildiği Bakara suresi 180. ayettir. İkincisi ise kocanın geride bıraktığı karısına vasiyette bulunmasının emredildiği Bakara suresi 240.

¹⁰² Hamza Aktan, “Miras”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/143.

¹⁰³ İbn Fâris, “vşy”, 6/116; İsfahânî, “vşy”, 873-874; Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya’kûb el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru zevî’l-temyîz fi letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kâhire: el-Meclisü’l-’alâ li’ş-şu’ni’l-İslâmiyye, 1412/1992), “vşy”, 5/229-230. *V-ş-y* kökü on kez isim, yirmi iki kez fiil formunda olmak üzere Kur’an’da otuz iki defa geçer. Bk. Abdülbâkî, “vşy”, 752.

¹⁰⁴ İbn Fâris, “vşy”, 6/116.

¹⁰⁵ Abdüsselam Arı, “Vasiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/522-553.

¹⁰⁶ el-Enfâl 8/72. “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ...”

¹⁰⁷ el-Bakara 2/180. “سَجِبَ عَلَيْكُمُ...”

¹⁰⁸ el-Enfâl 8/72. “وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ...”

¹⁰⁹ el-Ahzâb 33/6. “الَّذِينَ آمَنُوا بِالْمُؤْمِنِينَ...”

¹¹⁰ en-Nisâ 4/117. “لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ...”

¹¹¹ en-Nisâ 4/11-12. “يُوصِيكُمُ اللَّهُ فِي أَوْلَادِكُمْ...”

¹¹² en-Nisâ 4/117. “يَسْتَفْتُونَكَ...”

¹¹³ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 1/273, 2/20-21, 714-715; Aktan, “Miras”, 30/143.

¹¹⁴ Buhârî, “Ferâiz”, 3 (2350), 4 (2351).

¹¹⁵ Aktan, “Miras”, 30/143.

¹¹⁶ el-Bakara 2/180, 240; en-Nisâ 4/11, 12; el-Mâide 5/106.

ayet¹¹⁷, üçüncüsü ise vasiyet yapıldığında iki güvenilir şahidin bulundurulmasının öğütlendiği Mâide suresi 106. ayettir.¹¹⁸ Miras ayetlerinin¹¹⁹ inişi ile mirastan pay almaya hakkı olanların durumu netlik kazanmış ve vârise vasiyette bulunma gerekliliğinin belirtildiği Bakara suresinin 180 ve 240. ayetleri neshedilmiş olduğundan burada zikredilen vasiyet de neshedilmiştir. Ancak kimi alimler neshin kapsamının genel olduğunu, veda haccında îrâd ettiği hutbesinde Hz. Peygamber'in: "Dikkat ediniz! Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Dolayısıyla bundan sonra vârise vasiyet yoktur." meâlindeki hadisiyle¹²⁰ amel ederek vâris olmayan akrabalara vasiyette bulunulmayacağını ifade ederken, kimileri de neshin kısmi olduğunu, vasiyetin vacip oluşunun vâris olan akrabalar hakkında neshedildiğini, vâris olmayanlar hakkında yürürlükte olduğunu belirtmişlerdir.¹²¹ Nitekim Hz. Peygamber de kişinin mirasçısı olduğu yakınlarını zengin olarak bırakmasının, onları maddi yönden başkalarına muhtaç olarak bırakmasından daha hayırlı olduğunu belirterek, ölen kimsenin mal varlığının üçte biri kadarını vasiyette bulunabileceğini ifade etmiştir.¹²²

Netice itibariyle Kur'an'da ayrıntılı olarak nitelenebilecek şekilde nâzil olan ayetlerle miras hakkının, hak sahiplerinin ve alacakları payların düzenlenmiş olduğu, mal dağılımının vefat eden kişinin bireysel tercihlerine bırakılmadığı görülmektedir. Böylece miras ve vasiyet yoluyla gerçek kişilere mal edinme ve bunlar üzerinde mülkiyet hakkının tanınmış olduğu anlaşılmaktadır.

3.5. Hibe ve Hediye

Kur'an'da işaret edilen helal mal edinim yollarından biri de hibe ve hediyedir. *V-h-b*¹²³ kökünden türemiş olan hibe kelimesi sözlükte "Kişinin sahip olduğu malını başkasına karşılıksız vermesi" anlamı taşır.¹²⁴ Fikhî olarak ise "Karşılıksız olarak bir malı başkasına temlik etmek"¹²⁵ şeklinde tanımlanır.

Hibe kelimesi, Kur'an'da lafız olarak geçmemektedir. Ancak kelimenin türediği kökün farklı formları, sözlük anlamında ve genelde Allah'ın kullarına maddî ve manevî bakımdan lütuf ve ihsanını,¹²⁶ kullarının da Allah'tan dua yoluyla talep ettiği maddî ve manevî isteklerini¹²⁷ ifade etmek için kullanılır. Kur'an'da farklı lafızlarla hibenin anlam içeriğine işaret edilmektedir. Nitekim cömertliğin takdir edildiği, cimriliğin ise hoş görülmediği¹²⁸ ayetler buna örnek olarak verilebilir. Kadının kendisine verilen mihrin bir bölümünü kendi rızasıyla eşine vermesi halinde bunun helal olduğunun belirtilmesi¹²⁹ de bu çerçevede değerlendirilebilir.

¹¹⁷ el-Bakara 2/180. "وَالَّذِينَ يَتَّبِعُونَ مَنكُمُ..."

¹¹⁸ el-Mâide 5/106. "... يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةٌ..."

¹¹⁹ en-Nisâ 4/11-12, 176.

¹²⁰ Tirmizî, "Vesâyâ", 5 (2120).

¹²¹ Elmahlî, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/505-505, 2/131.

¹²² Buhârî, "Vesâyâ", 2 (2591).

¹²³ *V-h-b* kökü "Allah'ın bahşetmesi, karşılıksız vermesi" anlamı taşır. Kur'an'da 25 kez geçer. Bunların üç tanesi Allah'ın isimlerinden (الوعاء), diğerleri ise fiil formundaki türevlerdir. Bk. Ferâhidî, "vhb", 4/97; Abdullbâkî, "vhb", 768.

¹²⁴ İsfahânî, "vhb", 884.

¹²⁵ Ahmet Cevdet, *Mecelle-i Ahkâm-i 'Adliye*, "md. 833", 270.

¹²⁶ Âl-i İmrân 3/8; el-En'âm 6/84; İbrahim 14/39; Meryem 19/49-50, 53; eş-Şu'arâ 26/21; Sâd 38/30, 43; eş-Şûrâ 42/49.

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/8, 38; Meryem 19/5; el-Furkân 25/74; eş-Şu'arâ 26/83; es-Saffât 37/100; Sâd 38/35.

¹²⁸ el-Bakara 2/195; Âl-i İmrân 3/134, 148, 180; en-Nisâ 4/36; el-Haşr 59/9.

¹²⁹ en-Nisâ 4/4.

İslam öncesi Hicaz bölgesi Arap toplumunda yaygın olan hibe, İslam'la birlikte toplumsal yardımlaşma ve dayanışma kapsamında "karşılığını Allah'tan bekleyerek vermek" anlayışının da teşvikiyle toplum nezdindeki önemini kaybetmemiştir.¹³⁰ Ancak hibenin uygulamada aksayan yönleri de olabilmıştır. Hadislerde bazı hususlarda uyarılarda bulunulmuş, bu kapsamda kişinin çocukları arasında hibede bulunması halinde adaleti gözetmesi tavsiye edilmiş¹³¹, yapılan hibeden geri dönülmesi sert ifadelerle kınanmıştır.¹³²

*H-d-y*¹³³ kökünden türeyen hediye kelimesi, "Dostluk gösterilen kimseye lütf olarak karşılıksız verilen şey" demektir.¹³⁴ Sözlükte "yol göstermek için öne geçmek, kılavuzluk etmek; lütfu, iyiliği göndermek" anlamı taşıyan hediye, Mecelle'de "bir kimseye ikrâmen götürülen veya gönderilen mal"¹³⁵ şeklinde tanımlanır. Kur'an'da hediye kelimesi iki ayette birer kez geçmektedir.¹³⁶ Buralarda hediye vermek suretiyle mal edinimine ilişkin doğrudan bir açıklama bulunmamaktadır. Bununla birlikte Sebe' melikesi Belkıs'ın Hz. Süleyman'a hediye göndermesi ve sonrasında Hz. Süleyman'ın bu hususu değerlendirmesinin aktarıldığı söz konusu her iki ayette de hediyeye olgusal olarak temas edildiğini söylemek mümkündür. Hz. Peygamberin hadislerinde hediyeleşme üzerinde durulmuş, hediye verip almanın insanları birbirine yakınlaştırdığı, sevgi ve dostluğu arttırdığı, buna karşın haset, kin, nefret, bencillik ve cimrilik gibi kötü huyları izale ettiği belirtilmiştir.¹³⁷

Sonuç itibarıyla verilen hibe veya hediye mal edinim yollarından biri olduğu ve bu yolla elde edilen malların da kişinin mülkiyeti altına girdiğini ifade etmek mümkündür.

3.6. Mehir ve Muhâlea Bedeli

Kur'an'da helal mal edinimine ilişkin olarak işaret edilen yollardan mehir ve muhâlea, evlilik akdiyle ilişkilidir. *M-h-r* kökü, "hususî bir şeyde söz konusu olan ücret" anlamına gelir. Türevî olan مَهْر /mehr kelimesi ise evlilik anlaşması çerçevesinde "kadının mehri, ücreti" anlamını taşımaktadır.¹³⁸ Fikhî bir terim olarak da evlenme akdinde erkeğin karısına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya mala denilmektedir.¹³⁹ Kur'an'da mehir anlamında أَجْر kelimesinin çoğulu olan أَجْرٌ ve فَريضةٌ ve صدقاتٌ kelimesinin çoğulu صدقاتٌ kelimeleri kullanılmıştır. Nisâ suresi 4. ayette صدقاتٌ ifadesi kullanılarak kendileriyle evlenen kadınlara mehirlerinin gönül rızasıyla ve cömertçe, Allah'ın bir bağıışı, gerekli bir armağan olarak verilmesi gerektiği belirtilmiştir.¹⁴⁰ Boşanma süreci ile ilgili hususların zikredildiği Bakara suresi 236-237. ayetlerde de mehri ifade etmek üzere فَريضةٌ kelimesi

¹³⁰ Bardakoğlu, "Hibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/421.

¹³¹ Buhârî, "Hibe", 12 (2447).

¹³² Müslim, "Hibât", 2 (1622).

¹³³ *H-d-y* kökü "yol göstermek için öne geçmek, kılavuzluk etmek; lütfu, iyiliği göndermek" anlamı taşır. Kur'an'da geçen 316 türevin 132'si isim, 184'ü fiil formundadır. İbn Fâris, "hdy", 6/42; Abdülbâkî, "hdy", 731-736.

¹³⁴ İbn Fâris, "hdy", 6/43.

¹³⁵ Ahmet Cevdet, *Mecelle-i Ahkâm-i 'Adliye*, "md. 834", 270.

¹³⁶ en-Neml 27/35-36.

¹³⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta'*, tsh. M. Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 1406/1985), "Hüsnü'l-Huluk", 16; Tirmizî, "Velâ", 6 (2130); Birr, 34 (1953), 87 (2034).

¹³⁸ İbn Fâris, "mhr" 5/281.

¹³⁹ Mehmet Âkif Aydın, "Mehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/389, 390.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 6/380; İbnu'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/370; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/512, 513.

kullanılmış¹⁴¹, İslam'ın belirlediği meşruiyet sınırları çerçevesinde kendileriyle evlenilmesi söz konusu olan kadınlarla ilgili hususların zikredildiği Nisâ suresi 4/24-25, Mâide 5/5, Ahzâb 33/50 ve Mumtehine 60/10. ayetlerde ise mehrin karşılığı olarak أُجْرُ kelimesi zikredilmiştir.¹⁴² Hadislerde¹⁴³ de mehrin gerekliliği vurgulanmış, fikhî hükümler içeren ayrıntılara değinilmiştir. Özellikle mehir miktarında aşırıya kaçarak evlenmenin zorlaştırılmasına neden olunmaması öğütlenmiştir.¹⁴⁴

Mehir, evlilik akdinin bir sonucu olup evlilik normal bir şekilde devam ettiği, kadın tarafından evliliğe hâlel getirecek, Allah'ın sınırlarını ihlal edecek bir davranışta bulunulmadığı sürece tamamıyla kadının malıdır.¹⁴⁵ Hz. Peygamber evlenirken eşlerine mehir vermiş, kızı Fatıma için Hz. Ali'den mehir almıştır.¹⁴⁶ Mehir, kadının ya da ondan yararlanmanın bir karşılığı olmayıp erkeğin evleneceği eşyle ömrü boyu beraber olma arzusunun ve ona karşı sevgisinin simgesi olan bir hediye şeklinde düşünülmelidir.¹⁴⁷

Hul' kelimesi ise "örtünülen veya üzerinde bulunulan şeyden ayrılmak"¹⁴⁸ anlamına gelen *h-l-'a* kökünden¹⁴⁹ türemiş olup sözlükte "(elbiseyi) çıkarmak; izale etmek, ayırmak" anlamına gelmektedir.¹⁵⁰ Fıkhi bir terim olarak muhâlea, karşılıklı rıza ile kadının kocasına ödeyeceği bir bedel karşılığında kocasından ayrılması manasına gelmektedir. Söz konusu işlemin, hul'un *معامة*/ muhâlea şeklinde isimlendirilmesi, eşler arasında karşılıklı anlaşmayla gerçekleşmesi nedeniyledir.¹⁵¹ Kur'an'da hul' ya da muhâlea kelimesi geçmemektedir. Muhâleanın dayanağı Bakara suresinin 229. ayeti ve aktarılan bazı hadislerdir. Ayetin ... كَيْفَ تَقْرَأُ الْقُرْآنَ يُقْرَأُ عَلَيْكَ فَلَا تُجَنِّحْ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ ... kısmında karı-kocanın evlilik hukukunu gözetemeyip meşru olmayan bir duruma düşeceklerinden endişe edilirse, kadının bir meblâğ/ fidye ödeyerek (فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ) kocasından boşanmasında kendisi ve kocası için bir vebalin olmadığı belirtilmiştir. Ayetin (bu kısmının) Sâbit b. Kays (öl. 12/633) ve eşi hakkında indiği rivayet edilmekte olup bu olay muhâleanın ilk uygulaması olarak kabul edilmektedir.¹⁵²

Görüldüğü üzere mehir, erkek tarafından kadına verilen bir mal/menfaat iken muhâlea bedeli ise boşanma talebinde bulunan kadın tarafından erkeğe verilen bir mal ya da menfaati (tazminatı) ifade eder ve her ikisi de Kur'an'a göre evlilik akdi çerçevesinde cereyan eden durumlara göre meşru mal edinimi kapsamındadır.

¹⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/462.

¹⁴² Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmud Şehâte (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002), 1/367, 1/455; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/81; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 10/40, 29/522.

¹⁴³ Buhârî, "Nikâh", 7 (4785), 50-56 (4853-4860), 68 (4872); İmam Mâlik, "Nikâh", 47.

¹⁴⁴ Aydın, "Mehir", 28/389.

¹⁴⁵ Aydın, "Mehir", 28/390.

¹⁴⁶ Ayşe Betül Algül - Ömer Faruk Habergetiren, "Hz. Peygamber Dönemi Mehir Miktarları ve Günümüzdeki Karşılıkları", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (30 Aralık 2019), 209-232.

¹⁴⁷ Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: Nesil Yayınları, 1991), 1/282.

¹⁴⁸ İbn Fâris, "h'l'a", 2/209.

¹⁴⁹ Kur'an'da *h-l-a* köklü bir türev bulunur. Tâhâ suresi 12. ayette ilâhî hitapla Hz. Musa'dan Tuvâ Vadisi'nde ayağındaki pabuçlarını çıkarması istenirken تَاغِي نَعْلَيْكَ ifadesi sözlük anlamında kullanılmıştır.

¹⁵⁰ Semîn el-Halebî, "h'l'a", 1/522; İsfahânî, "h'l'a", 293.

¹⁵¹ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397; Hatice Alsaç, "İslam Hukukunda Muhâlea ve TMK Anlaşmalı Boşanma ile Mukayesesi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1168,1169.

¹⁵² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 23/445. İlgili hadisler için bk. İbn Mâce, "Talâk", 22 (2056, 2057); Süleymân b. el-Eş'as el-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-ü Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd vd. (b.y.: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/ 2009), "Talâk", 18 (2227-2229).

3.7. Nafaka

Kur'an'da zikredilen helal mal edinim yollarından bir diğeri de nafakadır. Nafaka kelimesi, *n-f-k*¹⁵³ kökünden türemiş olup "kişinin kendi ve ailesine harcadığı para vb. şeylere"¹⁵⁴ denir. Fikhî istilahta ise "kişinin sorumlu olduğu bireylerin beslenme, giyim-kuşam ve barınma ihtiyaçları ile bunlara tâbî olan şeyleri temin etmesi"¹⁵⁵ olarak tanımlanırken daha kapsayıcı bir bakışla "hayatiyetin ve yararlanmanın devamlılığını sağlamak için yapılması zorunlu olan harcamalar"¹⁵⁶ şeklinde de tarif edilebilmektedir.

Kur'an'da nafaka iki kez tekil (نَفَقَةٌ)¹⁵⁷, bir kez de çoğul (نَفَقَاتٌ)¹⁵⁸ olarak geçmektedir. Kelimelerin geçtiği yerlerde nafakanın istilahtaki kullanımından ziyade kökün if'âl babındaki "harcamak; tüketmek, bitirmek"¹⁵⁹ anlamıyla, infakla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁰

Aslında infâk, nafakayı da içine alan üst bir kavramsal alanı ifade eder. Ancak nafaka, aile hukuku kapsamında işlevsel yönü öne çıkarılarak anlaşılmış ve bu çerçevede anlamlandırılmıştır. Nitekim yukarıda yapılan ilk istilahi tanımlamada da bunu görmek mümkündür.

Kuran'da evlilik akdinin tesisiyle oluşan aile kurumunda evlilik nafakası kapsamında annenin giyimi ve beslenmesinin babanın sorumluluğunda olduğu belirtilir.¹⁶¹ Nitekim erkeklerin mallarından harcamada bulunarak kadınların yöneticisi ve hamisi konumunda olduğu bildirilirken buna işaret edilmektedir.¹⁶² Diğer taraftan boşanma sürecinde de Allah'tan sakınılarak kadınların hak ve hukukuna riayet edilmesi, apaçık bir hayasızlık yapmadıkça onların buldukları evden çıkarılmaması istenmektedir.¹⁶³ Kocadan bu süreçte onları kendi maddi durumuna uygun biçimde oturduğu yerde tutması, imkanlarını kısıtlayarak onlara zarar vermemesi, hamile iseler doğum gerçekleşinceye kadar nafakalarını vermesi, çocuğu emzirmeleri halinde de karşılığını ödemesi istenmektedir.¹⁶⁴ Kur'an'da nafaka miktarının belirlenmesine ilişkin genel bir tespitte bulunularak bunun kocanın maddi durumuna göre olduğu belirtilmiş, varlıklı kimsenin nafakayı varlığı ölçüsünce, rızkı az olan kimsenin de Allah'ın kendisine verdiği kadarından vermesi istenmiştir.¹⁶⁵ Ayrıca hısımlık, kan bağından ötürü anne-baba ve birbirinin mirasçısı olan akrabalar arasında da yardımlaşma bağlamında nafakanın söz konusu olduğuna işaret edilmektedir.¹⁶⁶ Hadislerde de evlilik akdi ve hısımlığın sonucu olarak kadınlar ve akrabalar için söz konusu olan nafakanın hakkınca verilmesine dikkat

¹⁵³ *Nfk* kökü "tükenmek, bitmek; (mal) iyi satmak, pazarı yüksek olmak/ müşterisi çok olmak; (hayvan için) ölmek; bir şeyi gizlemek, saklamak; gitmek, ayrılmak" anlamları taşır. نفاق / نفاق / نفاق kelimeleri bu kökten olup Kur'an'da bu kökün 111 türevi vardır. Bk. Ferâhîdî, "nfk", 5/177; Zebîdî, "nfk", 26/430, 431, 433; Abdülbâkî, "nfk", 715-717.

¹⁵⁴ Ferâhîdî, "nfk", 5/177; Zebîdî, "nfk", 26/433.

¹⁵⁵ M. Zeki Uyanık, "İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (2019), 59.

¹⁵⁶ Celal Erbay, "Nafaka", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/282.

¹⁵⁷ el-Bakara 2/270; et-Tevbe 9/121.

¹⁵⁸ et-Tevbe 9/54.

¹⁵⁹ Zebîdî, "nfk", 26/434.

¹⁶⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tevvîr*, 3/65, 10/227, 11/58.

¹⁶¹ el-Bakara 2/233.

¹⁶² en-Nisâ 4/34.

¹⁶³ et-Talâk 65/1.

¹⁶⁴ et-Talâk 65/6.

¹⁶⁵ et-Talâk 65/7.

¹⁶⁶ el-Bakara 2/177; el-İsrâ 17/23, 26; el-Ankebût 29/8; Lokmân 31/14.

çekilmektedir.¹⁶⁷

Netice itibariyle Kur'an'da mal edinim yolu olarak işaret edilen nafakanın muhtaç olan kimseler için kazanç, bunu vermeye gücü yetenler içinde de bir yükümlülük olduğu anlaşılmaktadır.

3.8. Zekât, Sadaka ve Kefâretler

Kur'an'da zikredilen helal mal edinim yolları arasında zekat, sadaka ve kefâretler de bulunmaktadır. Zekat kelimesi, z-k-v¹⁶⁸ köklü bir türevdir. Sözlükte “çoğalmak, artmak; temiz olmak; övgü ve bereket” anlamlarına gelmektedir.¹⁶⁹ Terim olarak “Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan Müslümanların malından alınan belli payı”¹⁷⁰ ifade etmektedir. Zekat, lafız olarak hem Mekki¹⁷¹ hem de Medeni¹⁷² surelerde yer almaktadır.¹⁷³ Bu surelerde geçen ayetlerde zekat 27 kez namazla birlikte zikredilmiştir. Bu kullanım, zekâtın da namaz ibadeti kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.

Kur'an'da zekatın nekre olarak geçtiği iki ayet¹⁷⁴ “temiz olmak” anlamıyla ilişkili olup diğer ayetlerdeki kullanımlarda ise toplumsal dayanışmada önemli bir işleve sahip olan zekat ibadetine işaret edilmektedir.¹⁷⁵ Zekat ibadetine yapılan atıflar sadece zikredilen ayetlerle sınırlı değildir. Zekat kelimesi yerine kimi zaman eş anlamlı olarak sadaka kelimesi de kullanılabilir. Nitekim Tevbe suresinde Hz. Peygamber'den, Müslümanların mallarından onları arındırmak ve temiz hale getirmek için sadaka alması istenmektedir.¹⁷⁶ Alimlerin bir kısmı, ayetteki sadaka kelimesinin taşıdığı anlamlardan¹⁷⁷ hareketle bunun bazı hataların kapatılması için gönüllü olarak verilen keffâret mahiyetindeki sadaka olabileceğini ifade etmişlerse de fakihlerin çoğunun kanaati kastedilenin farz olan zekat olduğu yönündedir. Çünkü ayette zekatın temizleme ve arındırma fonksiyonuna işaret edilmektedir.¹⁷⁸ Yine zekatın kimlere verileceğinin beyan edildiği ayette¹⁷⁹ de bunu görmek mümkündür. Buradaki الصَّدَقَاتُ ifadesi, ayetin sonunda zikredilen فَرِيضَةً مِنَ اللَّهِ karinesiyle birlikte söz konusu sadakanın farz olan zekat olduğuna delalet etmektedir.¹⁸⁰ Ayette zekatın sekiz sınıfa verileceği belirtilirken aynı zamanda

¹⁶⁷ Buhârî, “Nafakât”, 1 (5036), 9 (5049); Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 41 (2142-2144).

¹⁶⁸ Z-k-v kökü “artmak, çoğalmak; temizlemek, arındırmak; uygun, yerinde olmak” anlamı taşır. Kur'an'da zkv köklü 59 kelime bulunmaktadır. 32 tanesi zekat formunda olup bunların 2'si nekre, 30'u marifedir. Bk. Ferâhidî, “zkv”, 5/394; Abdülbâki, “zkv”, 331,332.

¹⁶⁹ Zebîdî, “zkv”, 38/220.

¹⁷⁰ Mehmet Erkal, “Zekât”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/197.

¹⁷¹ el-Bakara 2/43, 83, 110, 177, 277; en-Nisâ 4/77, 162; el-Mâide 5/12, 55; et-Tevbe 5, 11, 18, 71; en-Nûr 24/37, 56; el-Ahzâb 33/33; el-Beyyine 98/5.

¹⁷² el-A'râf 7/156; el-Kehf 18/81; Meryem 19/13, 31, 55; el-Enbiyâ 21/73; el-Hac 22/41, 78; el-Mü'minûn 23/4; en-Neml 27/3; er-Rûm 30/39; Lokmân 31/3; Fussilet 41/7; el-Müzzemmil 73/20.

¹⁷³ Cumhur Demirel, “Kur'an'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekki - Medeni”, *Diyanet İlmî Dergi* 53/4 (Aralık 2017), 44.

¹⁷⁴ el-Kehf 18/81; Meryem 19/13.

¹⁷⁵ Şehmus Demir, “Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0 / 28 (Aralık 2007), 16, 17.

¹⁷⁶ et-Tevbe 9/103.

¹⁷⁷ Bu konuda geniş bilgi için bk. Mustafa Öztürk, ““Sadaka” Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi -Semantik Bir Tahlil Denemesi-”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (Nisan 2001), 457-487.

¹⁷⁸ Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 16/133-134; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/401.

¹⁷⁹ et-Tevbe 9/60.

¹⁸⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/367.

zekat yoluyla mal edinimine de işaret edildiğini söylemek mümkündür.

Sadaka kelimesi *ş-d-k*¹⁸¹ kökünden türemiş olup sözlükte “Kişinin Allah için fakirlere verdiği şey”¹⁸² anlamına gelir. Terim olarak da “Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla ihtiyaç sahiplerine yapılan gönüllü veya dinen zorunlu maddî yardımlar, bu çerçevede verilen para ve eşya”¹⁸³ anlamındadır. Bu tariften de anlaşıldığı üzere sadakada hem gönüllülük ve hem zorunluluk söz konusudur. Nitekim Râzî, Bakara suresinin 263. ayetinde¹⁸⁴ geçen sadaka kelimesinin bazı alimler tarafından gönüllü olarak verilen, yani nafile sadaka olarak ifade edildiğini aktarır. Çünkü zekatın engellenmesi ve buna ihtiyacı olan insanların mahrum edilmesi helal, caiz değildir.¹⁸⁵ Fıkıh alimleri de Kur’an’da ve Hz. Peygamber’in hadislerindeki kullanımlara göre bir tasnifte bulunarak sadakayı; farz (zekat, fidyeye ve kefarete), vacip (sadaka-i fitr, nezir/adak) ve tatavvu (nafile) olarak sınıflandırmışlardır.¹⁸⁶

Kefâret (keffâret) kelimesi ise *k-f-r*¹⁸⁷ kökünden türemiş bir kelimedir. Sözlükte “hatayı, günahı/suçtu örten, silen şey”¹⁸⁸ manasına gelir. Terim anlamı olarak “Dinin belirli yasaklarını ihlâl eden kimsenin hem ceza hem de Allah’tan mağfiret dilemek maksadıyla yükümlü tutulduğu köle azat etme, oruç tutma, fakiri doyurma ve giydirme gibi malî veya bedenî nitelikli ibadetlerin genel adıdır.”¹⁸⁹ Kefâretler, farklı ibadetlerde ve işlemlerde ortaya çıkan ihlalin giderilmesi veya günden kurtuluş amacıyla yerine getirilmesi istenen mali ve bedeni yükümlülüklerdir. Kefâret sözcüğü Kur’an’da üç farklı ayette dört kez geçmektedir. Bunlar kısâsın¹⁹⁰, bilerek bozulan yeminin¹⁹¹ ve ihram yasağının ihlalinin¹⁹² zikredildiği ayetlerdir. Kur’an’da ayrıca hacda tıraş olma¹⁹³, hata ile adam öldürme¹⁹⁴ ve zihâr yemini¹⁹⁵ gibi ihlallerden bahsedilirken doğrudan kefarete kelimesi kullanılsa da bu kapsamda terettüb eden sorumluluklara işaret edilmiştir. Hadislerde de zekat ve sadakanın önemi üzerinde durulmuş, kefaretin başta ibadetlerin ifasındaki kural ihlalleri olmak üzere işlenen hata ve yanlışları telafisindeki rolüne dikkat çekilmiştir.¹⁹⁶

Görüldüğü gibi zekat ile dinen zorunlu kılınan malî görevler yerine getirilirken kefarete kapsamında ödenen maddî bedellerle de işlenen kusur ve hataların telafi edilmesi umulmaktadır. Diğer taraftan sadaka yoluyla gönüllü olarak hayır yolunda

¹⁸¹ *Şdk* kökü “yalan söylemenin zıddı olarak doğru sözlü olmak, doğruluk” anlamına gelir. Kur’an’da bu kökten türemiş 155 kelime bulunmaktadır. Bunların 31’i fiil, 124’ü isimdir. 13 kez isim olarak geçen sadaka (سَدَاكَة) formunun 5’i tekil 8’i çoğuldur. Bk. Ferâhîdî, “şdk”, 5/56; Abdalbâkî, “şdk”, 404-406.

¹⁸² Zebidî, “şdk”, 26/12.

¹⁸³ Ali Duman, “Sadaka”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/383.

¹⁸⁴ el-Bakara 2/263. “... فَرَقَ مَتْرُوفًا ”

¹⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 7/43.

¹⁸⁶ Duman, Ali, “Sadaka”, 35/384.

¹⁸⁷ *K-f-r* kökü, “İman etmenin zıddı olarak inkar etmek; nankörlük etmek; örtmek, gizlemek” anlamları taşır. Kur’an’da bu kökten 221’i isim, 304’ü fiil olmak üzere 525 türev geçer. İsim olarak kullanılanların 4’ü keffâret kalıbındadır. Bk. Ferâhîdî, “kfr”, 5/356, 357; İsfahânî, “kfr”, 714; Abdalbâkî, “kfr”, 605-613.

¹⁸⁸ Ferâhîdî, “kfr”, 5/358; İsfahânî, “kfr”, 717.

¹⁸⁹ Rahmi Yaran, “Kefâret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/179.

¹⁹⁰ el-Mâide 5/45.

¹⁹¹ el-Mâide 5/89.

¹⁹² el-Mâide 5/95.

¹⁹³ el-Bakara 2/196.

¹⁹⁴ en-Nisâ 4/92.

¹⁹⁵ el-Mücâdele 58/2-4.

¹⁹⁶ Buhârî, “Zekât”, 1 (1331), 5 (1343), 8 (1345), 9 (1351), 10 (1357), 43 (1393), “Umre”, 1 (1683), “Savm”, 3 (1796); Müslim, “Taharet”, 11 (244); Tirmizî, “Hudûd”, 12 (439), “Zühd”, 17 (2325).

harcamalarda bulunmak söz konusu olmaktadır. Bu sayede maddi güce sahip kimseler dini sorumluluklarını ifa etmiş, muhtaç kimseler için de mal edinimine imkan sağlanmış olmaktadır. Zira kişi elindeki bu imkânları tek başına değil, yaşadığı toplumun ona sağladığı imkanlar sayesinde elde etmiştir. İslam'da bu sosyal mekanizmalar aracılığıyla servetin tek elde, zengin kimselerde toplanmaması, topluma dağılımı amaçlanmıştır.¹⁹⁷ Nitekim Kur'an'da da servetin sadece zenginler arasında dönüp dolaşmaması gerektiğine vurgu yapılarak bu hususa işaret edilmektedir.¹⁹⁸

3.9. Ganimet (Enfâl) ve Fey

Ganimet (enfâl) ve fey de Kur'an'da işaret edilen helal mal edinim yolları arasında yer almaktadır. Ganimet, *ğ-n-m*¹⁹⁹ köklü bir türev olup sözlükte "düşmandan zor kullanarak alınan şey"²⁰⁰ anlamına gelir. Fikhî bir terim olarak ise "Müslümanların savaş yoluyla gayrimüslimlerden ele geçirdikleri esirler ve her türlü mal"²⁰¹ manası taşır. Kur'an'da ganimetler anlamında²⁰² kullanılan *غَنَائِل*'in çoğulu olan *غَنَائِلُ* kelimesi ise *n-f-l*²⁰³ kökünden türemiştir. Sözlükte "zorunlu (vâcip) olanın fazlası"²⁰⁴ anlamına gelir.

Ganimet ile ilgili hususlara temas edilen Enfâl suresinin ilk ayetindeki *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ* ... ifadeleri²⁰⁵ ile öncelikle ganimetlerin Allah ve resulüne ait olduğu bildirilmiş, sonra *وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ...* ifadesinin geçtiği ayette²⁰⁶ ganimetlerin kimlere verileceğine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Surenin konuya atıfta bulunulan diğer ayetinde²⁰⁷ ise *... فَكُلُوا مِمَّا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا* ... bunların yenmesinin helali hoş olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁸

Fey kelimesi ise *f-y-e*²⁰⁹ kökünden türemiştir. Sözlükte "ganimet, zevâl vaktinden sonraki gölge"²¹⁰ manası taşırken terim olarak ise "savaş yapılmadan ve zor kullanılmadan, barış ve anlaşma ile elde edilen mallar"²¹¹ anlamındadır. Fey kelimesinin terim olarak bu şekilde isimlendirilmesi, semantik bakımdan küffârın mallarının Müslümanlara savaş yapmadan kendiliğinden dönmesiyle ilişkilendirilmektedir. Aynı şekilde gölgenin fey olarak isimlendirilmesi de (güneşe bağlı olarak) bir taraftan bir tarafa dönmesi, yön

¹⁹⁷ Ömer Faruk Habergetiren, "İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri" (İstanbul: Kitabı Yayınları, 2015), 234-235.

¹⁹⁸ el-Haşr 59/7.

¹⁹⁹ *Ġ-n-m* kökü "Bir şeyi meşakksiz bir şekilde elde etmek, kazanmak" anlamı taşır. Kur'an'da geçen 9 türevin 7'si isim, 2'si fiil formundadır. Bunlardan dört yerde geçen *غَنَائِلُ* formu ile iki yerde zikredilen *غَنِيمَةٌ* kalıbı ganimet kelimesi ile anlamsal ilgiye sahiptir. Bk. Ferâhîdî, "ġnm", 4/426, 357; Abdalbâkî, "ġnm", 505.

²⁰⁰ Semîn el-Halebî, "ġnm", 3/176.

²⁰¹ Mehmet Erkal, "Ganimet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/351.

²⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/549.

²⁰³ *N-f-l* kökü "Asıl/esas üzerine fazladan olan her şey; fazladan vermek/yapmak" anlamı taşır. Kur'an'da isim formunda 4 türevi geçmektedir. Bunların ikisi *الْغَنَائِلُ* diğer ikisi de *غَنَائِلٌ* şeklindedir. İbn Fâris, "nfl", 5/455; Semîn el-Halebî, "nfl", 4/209; Abdalbâkî, "nfl", 717.

²⁰⁴ İsfahânî, "nfl", 820.

²⁰⁵ el-Enfâl 9/1.

²⁰⁶ el-Enfâl 9/41.

²⁰⁷ el-Enfâl 9/69.

²⁰⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 4/199.

²⁰⁹ *F-y-e* kökü "dönmek, geri dönme; dönüşmek" anlamı taşır. Kur'an'da 7 kez geçen kökün tamamı fiil formundadır. Bk. İbn Manzûr, "fye", 1/124,125; Abdalbâkî, "fye", 528.

²¹⁰ İbn Manzûr, "Fye", 1/124, 126.

²¹¹ Habergetiren, "İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri", 252.

değiştirilmesi sebebiyle olduğu ifade edilmektedir.²¹²

Fey, Kur'an'da terim anlamıyla ilişkili olarak "Allah'ın ganimet olarak verdiği şey/şeyler" anlamında üç ayette geçmektedir. Ahzâb suresinde Hz. Peygamber'e özel kılınan şartlar dahilinde evlenmesi helal olan kadınlara değinilirken ayette geçen *وَمَا مَلَكَتْ* ... *يَمِينِكَ بِمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ* ifadesiyle fey kapsamında Allah'ın ganimet olarak verdiği (velayetindeki) cariyeyle evlenmesinin helal olduğu belirtilmektedir.²¹³

Haşr suresinde yer alan iki ayette²¹⁴ ise fey kapsamında Allah tarafından verilen ganimetlerin kul planında elde edilmesine ve bunların kimlere verileceğine atıfta bulunmaktadır. Surenin 6. ayetinde Allah'ın resulüne ganimet olarak verdiği malları, müslümanların savaşarak elde etmedikleri belirtilmektedir. Elmalılı, gerçek sahibi Allah olan o malların küffârın elinde olmasının, gasp edenin elinde bulunan mal gibi görüldüğünü, onları Allah tarafından teslim almaya en yetkili kimsenin resulü olduğu için bu malın kendisine verilmesinin, malın ilk sahibine geri dönmesi gibi bir nükteye sahip olduğunu ifade etmektedir. Ayetin *وَمَا أَقَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ*... ifadesindeki zamirle kastedilenin Hz. Peygamberle yaptıkları anlaşmalara sadık kalmayan Nadîroğulları olduğunu belirten müellif, ayette *قَاءَ* fiilinin zikredilmesinin de dönüşümü ifade etmek için olduğunu belirtir.²¹⁵ Surede yer alan 7. ayette ise Allah'ın ganimet olarak verdiği malların Allah'a, peygambere, ona (peygambere) yakın olanlara, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara ait olduğu ifade edilmektedir. Bazı alimlere göre ayette fey kapsamındaki taksimatta zikredilen Allah'a ait olan hissenin, Kâbe ve diğer meşitlerin bakım ve onarımı için sarf edilmesi şeklinde anlaşıldığı ifade edilirken, bazılarına göre ise Allah'ın ayette zikredilmesi tazim amaçlıdır.²¹⁶

Hadislerde de ganimetin Hz. Peygamberin kendisi ve ümmeti için helal olduğu ve savaşa katılanlar arasında yararlılıklarına göre dağıtıldığı ifade edilir.²¹⁷

Netice itibariyle ganimet ya da feyden elde edilen mal ve menfaatlerin ayetlerde zikredilen toplum kesimlerine dağıtılmasıyla, bir taraftan helal mal edinimine imkan sağlanırken diğer taraftan da ekonomik bakımdan sosyal kesimlere kamu imkanlarının dağıtılmasında dengeğin gözetilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır.

3.10. Diyet

Kur'an'da işaret edilen helal mal edinimin yollarından birisi de diyetdir. Diyet kelimesi, *v-d-y*²¹⁸ köklü bir türedir. Sözlükte "ölen kişinin hakkı; öldürülen kimsenin kanının bedeli olarak velisine verilen şey"²¹⁹ anlamına gelmektedir. Terim olarak ise "Bir şahsın haksız olarak öldürülmesi, sakat bırakılması veya yaralanması halinde ceza ve kan bedeli olarak ödenen mal veya para"²²⁰ anlamını taşımaktadır.

²¹² İbn Manzûr, "Fye", 1/124, 127.

²¹³ Kurtubî, *el-Camî li ahkâmî'l-Kur'ân*, 14/207.

²¹⁴ el-Haşr 59/6-7.

²¹⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/486-487.

²¹⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 7/488-489.

²¹⁷ Buhârî, "Humus", 8 (2951-2954), 9 (2957), 15 (2963); Ebû Dâvud, Cihâd, 35 (2534), 152 (2733); Tirmizî, Siyer, 5 (1553), 9 (1557), 12 (1561).

²¹⁸ *V-d-y kökü* (diyetini) vermek, ödemek; damlamak; akmak, dökülmek" anlamları taşır. Kur'an'da 12 kez geçen kökün tamamı fiil formundadır. Bk. Ferâhîdî, "vdy", 8/99; Zebîdî, "vdy", 40/178, 182.

²¹⁹ Kurtubî, *el-Camî li ahkâmî'l-Kur'ân*, 5/315; Zebîdî, "vdy", 40/178.

²²⁰ Bardakoğlu, "Diyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 9/473.

Kur'an'da diyet kelimesi iki kez geçmektedir.²²¹ Diyetin terim anlamında kullanıldığı bu ayette, bir müminin başka bir mümini öldüremeyeceği, ancak yanlışlıkla öldürürse mümin bir köle/cariye azat etmesi ve öldürülen kimsenin ailesine teslim edilmek üzere diyet vermesi gerektiği, ancak ölen kimsenin yakınlarının diyetten vazgeçmeleri halinde ise diyetin söz konusu olmayacağı ifade edilmiştir. Ölenin, öldüren kimseye düşman bir topluluktaki bir mümin kimse olması durumunda mümin bir köle, anlaşma yapılmış bir topluluktan ise ailesine teslim edilmek üzere diyet ve bir mümin köle azat edilmesi, bunları yerine getirme imkanı olmayanların ise peş peşe iki ay oruç tutmaları gerektiği belirtilmiştir.

Elmalılı'ya göre ayette belirtildiği üzere yanlışlıkla öldürülen mümin kimse için azat edilen mümin köle Allah'ın hakkı olarak kefâret, verilen diyet ise kul hakkı olarak zararın tafelisi kapsamında öldürülen kimsenin yakınlarına yapılan bir ödemedir.²²²

Bakara suresinin 178. ayetinde de öldürülen kimseler hakkında kısasın farz kılındığı, ancak ölenin kardeşi/yakınları tarafından bir şey karşılığı öldürenin bağışlanması durumunda, ölenin kardeşinin örfe uyması ve öldürenin de ona diyeti güzellikle vermesi gerektiği, bunun da Allah tarafından bir kolaylaştırma, hafifletme olduğu bildirilmektedir.²²³

Ayete göre kısas, öldürülen kimse ve yakınları için aslî bir hak, bunun uygulamasını gerçekleştirecek olan kamu için de bir görevdir. Affedilmesi ise ölen kimsenin yakınları/velisi için erdemli bir davranıştır. Nitekim ayette geçen ...فَاتَّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ... ifadesiyle ölenin yakınlarına, sertlik göstermeden maruf çerçevesinde diyet talep etmesi tavsiye edilirken...وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ... ifadesiyle de öldüren tarafına, mağdur tarafın bu affının değerini bilmesi ve diyet borcunu iyilikle, zorluk çıkarmadan vermesi telkin edilmektedir. Dolayısıyla bu yönlendirmeler bir ruhsat olarak diyetin alınmasının meşruiyetine delalet etmektedir.²²⁴ Diyet ile ilgili detayları Hz. Peygamber'in sünnetindeki uygulama örneklerinin zikredildiği hadislerde görmek mümkündür.²²⁵

Görüldüğü gibi diyet uygulamasıyla kişi, işlediği suçun cezasını maddi olarak bizzat kendi ödemiş, manevi sorumluluğunun yükünü azaltma yolunda da çaba sarfetmiş olur. Diğer taraftan ödenen diyet bedeliyle de mağdur olan tarafın acılarının hafifletilmesine ve meşru yoldan mal edinimine imkan sağlanmış olmaktadır.

Sonuç

Kur'an'da pek çok ayette zikredilen mal kelimesi ile mal-insan ilişkisine atıfta bulunulmakta, malın hem dünya hayatının idame ettirilmesinde hem de ahirete yönelik amellerin şekillenmesinde ne denli bir öneme hâiz olduğuna işaret edilmektedir. Bu çerçevede Kur'an'da öncelikle mal ve mülkün gerçek manada sahibinin Allah olduğu vurgulanır. Bununla birlikte insanın varlığını sürdürebilmesi için malın önemli bir dayanak olduğu belirtilir. Ancak insana sahip olduğu malın bir amaç değil araç olduğu ve kendisine emanet olarak verildiğinin bilinci içerisinde olması gerektiği hatırlatılır. Diğer taraftan insana, fıtratı gereği malın sevdirildiği belirtilir. Bu sebeple insanın mal

²²¹ en-Nisâ 4/ 92.

²²² Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/48.

²²³ el-Bakara 2/178.

²²⁴ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/498, 500.

²²⁵ İlgili hadislerle örnek olarak bk. İbn Mâce, "Diyât", 3 (2624), 4 (2625,2626), 5 (2627,2628), 6 (2629-2631), 7 (2632).

edinimi noktasında bir hürs içerisinde olduğu ve bu sahip olma hürsünün onu riskli alanlara çekebileceğine dikkat çekilir. Dolayısıyla insana dünyada edinilen malın onun için bir test aracı olduğunu bilmesi ve ona göre hareket etmesi öğütlenir.

Kur'an'da malın insan hayatındaki etkisine pek çok ayette değinilirken insan hayatının devamı için bir gereklilik olan mal edinim yollarına da işaret edilmiştir. Bu bağlamda insanın çalışması ve emek sarfetmesi mal edinim yollarının başında gelmektedir. Yine ticaret ve alışveriş yoluyla mal edinimine atıfta bulunulurken insanlığın en eski mesleklerinden tarım ve hayvancılık yoluyla mal edinimine pek çok ayette işaret edilmiştir. Kur'an'da zikredilen mal edinim yollarının bazıları insanın kendi öz çabasıyla olmayıp miras, vasiyet, mehir, muhâlea, nafaka, kefâret, ganimet, diyet vb. savaş, evlilik, boşanma, ölüm, hayata kastetme gibi hukuksal sonuçları itibariyle, bazıları ise infâk kapsamında zekat, sadaka gibi gerçekleştirilen yardımlaşma ve dayanışma faaliyetlerinin sonuçları itibariyledir.

Kur'an'da zikredilen mal edinim yollarını aynı zamanda mal dağılım yolları olarak da görmek mümkündür. Kişi, yaşadığı çevrenin ona sağladığı imkan ve fırsatlar sayesinde mal edinir. Dolayısıyla öncelikle yakınlarından başlamak üzere toplumsal sorumluluğunu yerine getirmek durumundadır. Nitekim Kur'an'da mal kapsamında verilen her türlü nimetin bir şükârnesi olarak insandan maddi tasarrufta bulunması ve Allah'ın rızasına uygun bir şekilde hareket etmesi istenmektedir. Zira Kur'an'da servetin sadece zenginlerin elinde toplanması değil, toplumun tüm kesimlerine dağılımı öncelenmiştir.

Deđerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Kôrleme
Etik Beyan	<i>Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.</i>
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	<i>It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.</i>
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça | References

Abdulâlî, Bâý Zekkûb - Tarşânî, Yasir Muhammed Abdurrahman. "Mustalahu'l-mâl fi'l-Kur'ani'l-Kerim ve vesâilî'l-hifâzi aleyhi fi's-şerâti'l-İslâmiyye". *Mecelletü'l-ulûmi'l-İslâmiyye ed-Devliyye* 1/1 (2017), 32-56.

Abdu'l-Bâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Matb'atu Dâr'il-Kutubi'l- Mısıryye, 1264/1945.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/ 2001.

Ahmet Cevdet. *Mecelle-i Ahkâm-i 'Adliye*. İstanbul: Matba'a-ı Osmaniye, 1300/1883.

Aktan, Hamza. "Miras". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/143-145. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Algül, Ayşe Betül - Habbergetiren, Ömer Faruk. "Hz. Peygamber Dönemi Mehir Miktarları ve Günümüzdeki Karşılıkları". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/12 (30 Aralık 2019), 209-232.

Alsaç, Hatice. "İslam Hukukunda Muhâlea ve TMK Anlaşmalı Boşanma ile Mukayesesi". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/2 (Eylül 2022), 1166-1196.

Arı, Abdüsselam. "Vasiyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Atar, Fahrettin. "Muhâlea". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/397-401. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Aydın, Mehmet Âkif. "Mehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/389-391. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Bardakoğlu, Ali. "Bey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/13-19. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

Bardakoğlu, Ali. "Diyet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/473-479. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Bardakoğlu, Ali. "Hibe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/421-426. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.

Buhârî, Ebû 'Abdillah Muhammed b. İsmâil *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Buğâ. Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1412/1992.

Demir, Şehmus. "Kur'an'da Zekat Kavramının Etimolojik Ve Semantik Analizi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Aralık 2007), 9-30.

Demirel, Cumhuri. "Kur'an'ın Özel Tarihine Işık Tutan Bir İlim: Mekkî - Medenî". *Diyanet İlmi Dergi* 53/4 (Aralık 2017), 35-54 .

Duman, Ali. "Sadaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as el-Sicistânî. *Sünen-ü Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd

vd. b.y.: Dâru'l-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/ 2009.

Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî. *el-Bahru'l-Muhît*. thk. Sıdkî Muhammed Cemil - Ali Muhammed Muavvaz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.

Erbay, Celal. "Nafaka". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/282-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Erkal, Mehmet. "Ganimet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/351-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Erkal, Mehmet. "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/197-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Fayda, Mustafa. "Fey". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/511-513. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân Halîl b. Ahmed. *Kitâbu'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mazûmî-İbrahim es-Semirrâî. b.y.: Dârû'l-mektebeti'l-hilâl, ts.

Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Ebû Tâhir Muhammed b. Ya'kûb. *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifil-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. Kâhire: el-Meclisü'l-a'lâ li's-şuûni'l-İslâmiyye, 1412/1992.

Habergetiren, Ömer Faruk. *İslam Hukuku'nda Sermaye ve Sermaye Hareketleri*. İstanbul: Kitabî Yayınları, 2015.

Hacak, Hasan. "Mal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 27/461-465. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Hanbel, Ahmed b. Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Hanbel. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1421/ 2001.

Husayn, Süleyman b. İbrahim b. Muhammed. *el-Mâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Riyad: Dârû'l-Mi'rac ed-Devliyye, 1995.

İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muḥammed er-Râğıb. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân 'Adnan ed-Dâvûdî. Dımaşk-Beyrut: Daru'l-Kalem-Daru's-Şâmiyye, 1412/1991.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tunusiyye li'n-Neşr, 1984.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hakk. *el-Muharreru'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfiî Muhammed. Beyrut: Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001.

İbn Fâris, Ahmed b. Faris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemu Makâyısı'l-Luga*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. b.y.: Dârû'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünen-ü İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaûd vd. b.y.: Dârû'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

İbnü'l-Cevzî, Cemâluddîn Ebû'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dârû'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422/2001.

İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvaḫḫa'*. tsh. M. Fuâd Abdalbâkî.

Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1406/1985.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.

Karaman, Hayrettin. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: Nesil Yayınları, 1991.

Koçak, Zeynep Canan. "Arap Yarımadası'ndaki Ekonomik Şartların Hz. Peygamber'in (S.A.S) Hayatına ve Hadislere Yansıması". *Bartın Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi* 4/8 (Güz 2017), 72-94.

Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Camî li ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-Ahmed el-İftıyyîş. Kahire: Dâru'l Kütübî'l-Mısrıyye, 1964.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1423/2003.

Maden, Şükrü. *Kur'an-ı Kerim'e Göre Mal ve Evlat Sevgisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.

Mukâtil b. Süleyman, Ebu'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmud b. Şehâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423/2002.

Mustafâvî, Allâme Hasen. *et-Tahkik fî Kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Tahran: Merkezü Neşri Âsârî Allâme el-Mustafâvî, 1393/1973.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim*. thk. M. Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955.

Özervarlı, M. Sait. "Hârikulâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/181-183. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Öztürk, Mustafa. " "Sadaka" Kavramının Kur'an'daki Anlam Çerçevesi -Semantik Bir Tahlil Denemesi-". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/12-13 (Nisan 2001), 457-487.

Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-gayb: et-Tefsîru'l-Kebîr*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420/1999.

Semîn el-Halebî, Ebu'l-'Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf. 'Umdetu'l-Huffâz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz. thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1417/1996.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru Hecr, 1422/2001.

Temel, Nihat. "Kur'an Bütünlüğü İçinde Mal ve İnsan İlişkisi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (Aralık 2007), 197-216

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Mısır: Şeriketu Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975.

Türkiye Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı Hukuk Sözlüğü. Erişim 7 Temmuz 2022. <https://sozluk.adalet.gov.tr>

Uyanık, M. Zeki. "İslâm Aile Hukukunda Evlilik ve Boşanma Nafakası Bağlamında Süresiz Nafaka Yasası". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 47/47 (Kasım 2019), 57-87.

Vâhidî, İmam Ebû Hasan Ali b. Ahmed. *Esbâbu nüzüli'l-Kur'ân*. thk. Kemal Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1991.

Yaran, Rahmi. "Kefâret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/179-182. Ankara: TDV Yayınları, 2022.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Murtaza. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdussettâr Ahmed Ferâc. b.y.: Matba'atu hukûmeti'l-Kuveyt, 1385/1965.

Zemahşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998.